

Богдан ГАЛАЙКО

ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

На основі співставлення мемуарної спадщини учасників націоналістичного руху, сучасних досліджень українських та польських істориків, архівних матеріалів, проаналізовано передумови утворення Української військової організації.

Ключові слова: УВО, Є. Коновалець, визвольний рух.

Історія українського націоналістичного руху вже не одне десятиліття залишається об'єктом вивчення вітчизняних і зарубіжних дослідників. Але попри появу значного масиву наукових праць, присвячених дослідженню визвольного руху, чимало аспектів цієї тематики ще залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, нам і досі мало відомо про Українську військову організацію (УВО), що діяла у 1920-х рр., дискусійним залишається також питання її створення. У більшості як вітчизняних, так і діаспорних праць, власне початковий етап функціонування УВО практично не розглядається¹. Найчастіше автори цілковито зосереджують свою увагу на подіях другої половини 1920-х–1930-х рр., коли діяльність організації, очолюваної полковником Євгеном Коновальцем, набула найбільшого розмаху. Проте впродовж останнього десятиліття в Україні з'явилася низка досліджень, які не відрізняються від загальної тенденції дещо спрощеного викладу подій того часу й містять цікаву інформацію стосовно проблеми виникнення УВО².

Мемуарна спадщина учасників націоналістичного руху щодо цього питання грішить помилками, тенденційністю та загальними розпливчатими твердженнями³. Спогади керівника УВО Є. Коновальця⁴ розповідають в основному про події 1917–1919 рр., тобто періоду, коли він очолював корпус Січових стрільців. У цих мемуарах зазначено, що влітку 1920 р. на завершальному етапі визвольних змагань військова організація Січових стрільців припинила своє існування. Більшість дослідників історії УВО–ОУН на підставі цього повідомлення роблять висновок, що власне тоді й засновано УВО. Цю дату взяли “за основу” спочатку оунівські автори, бо вона бездоганно вписувалася в концепцію спадковості та безперервності національно-визвольної боротьби⁵, а згодом й решта дослідників⁶. Об'єктивнішому вивченню проблематики завадила й певна “канонізація” постаті Є. Коновальця у націоналістичному середовищі після його загибелі.

Але для кращого розуміння проблематики коротко нагадаємо тогочасну ситуацію в Україні.

Після відступу у липні 1919 р. УГА за Збруч більшість західноукраїнських земель зайняли поляки. Польський режим у Галичині не надто вирізнявся національною толерантністю. Вже в 1919 р. у краю відбувалися судові процеси над

колишніми українськими урядовцями та військовиками. На службу до державних польських установ Галичини не приймали колишніх співробітників адміністрації ЗУНР. Тоді ж скасовано всі українські кафедри у Львівському університеті, закрито українцям доступ до вищих навчальних закладів. Українські селяни були позбавлені права брати участь у парцеляції великих земельних маєтків. Натомість до Галичини переселялися польські військові та цивільні колоністи. У 1920 р. розпущено Галицький сейм. Скасовано було навіть термін “Східна Галичина” й замінено на “Східну Малопольщу”. Усе це, фактично, означало, що Варшава взяла курс на цілковиту полонізацію краю. Українська громадськість Галичини була серйозно занепокоєна діями польської влади й марно шукала шляхів оборонити свої національні права. Слід додати, що в цей час ще до березня 1923 р. офіційний статус Галичини не був остаточно визначеним і залежав від рішення країн Антанти, на яке галичани поклали значні сподівання, а поляків місцеве населення трактувало виключно як окупантів.

У 1920 р. щораз більше ставало очевидним, що вести бойові дії на території України стає важче. На кінець 1919 р. армія УНР опинилась у т.зв. “трикутнику смерті” – оточена з усіх боків білогвардійцями, більшовиками й поляками. Хоча на території України численні повстанські формування й вели боротьбу з більшовиками, проте через неузгодженість дій, отаманщину, нестійкі настрої населення ця боротьба не була достатньо ефективною. За рішенням Стрілецької Ради через поширення хворіб, напір білогвардійців та перехід УГА на сторону Денікіна формація Січових Стрільців у грудні 1919 р. була демобілізована. Через несподіваний напад більшість уже колишніх вояків СС разом із Коновальцем потрапила у польський полон, відбувши в якому, згодом повертались до своїх домівок.

При нових обставинах Коновалець зі своїми соратниками намагається продовжувати боротьбу. Вже на початку 1920 р. Він має на думці створити осередок СС за кордоном, який би слугував організаційним центром. У цей час значні надії полковник покладає на можливість використати у боротьбі з більшовиками галицьку бригаду підполковника А. Вариводи, що перебувала на території Чехословаччини. Поряд з тим, ряди бригади мали б поповнити численні українські військовополонені, які перебували в країнах Європи. Однак через повідомлення про Варшавську угоду, небажання полонених-українців продовжувати боротьбу, поглиблення конфлікту між українськими урядами не сприяли планам Коновальця відновити військову формацію. Все це опозиційно налаштує його до уряду УНР та спонукає взяти участь навесні 1920 р. у діяльності Всеукраїнської національної ради у Відні. Але й ця діяльність не увінчується бажаним успіхом. У липні 1920 р., коли Червона армія, завдавши кількох поразок польсько-українським військам, вела бойові дії проти поляків на теренах Східної Галичини та Західної Волині, у Празі відбулося засідання Стрілецької Ради. Більшість дослідників вважають, що власне це засідання дало початок УВО. Про цю дату говорять сучасники тих подій⁷, діаспорні автори⁸, сучасні дослідники⁹ та “Енциклопедія українознавства”¹⁰.

Однак стовідсотково стверджувати, що саме ця дата є вірною, нам не дозволяє брак достовірних джерел. Тим паче, що досить багато даних говорять не на користь останнього твердження.

У твердженні, що УВО була створена влітку 1920 р. за безпосередньої ініціативи Є. Коновальця відразу ж знаходимо протиріччя. Адже чи міг Коновалець, як кадровий офіцер армії УНР, припинити відкриту збройну боротьбу, коли Дієва армія УНР вела її ще до листопада 1920 р., залишити будь-які спроби відновити регулярне українське військо й активно працювати над творенням власне “підпільної армії”, як згодом почали називати УВО. І неже Коновалець вже тоді відмовився від соборницьких ідей, активним прибічником яких він був увесь час і надав перевагу набагато вужчому галицькому питанню.

Після вищезгаданого липневого засідання, як згадує Коновалець, січово-стрілецька організація фактично перестала існувати¹¹. Однак В. Старосольський у своєму щоденнику пише, що восени 1920 р. мав розмови з приводу відновлення стрілецьких організацій з Коновальцем, в яких той заявив, що “організація Січових стрільців існує, треба відновити організацію УСС, щоб з’єднати їх в одну”. Для цього на початку квітня 1921 р. в Празі був організований з’їзд УСС, проте він не підтримав ідеї об’єднання УСС і СС¹². Як бачимо, Коновалець очевидно в цей час мав дещо інші плани.

Не докінця з’ясованим залишається питання про те, хто ж створив УВО. В історіографії фігурує декілька версій. В тій же ж “Енциклопедії українознавства” зазначається, що УВО “постала заходами старшин різних українських армій”¹³. Ряд дослідників доводять, що УВО створили власне старшини Січових стрільців. Загалом, можна розділити думки про створення УВО на дві частини. До одної зарахувати тих, які стверджують, що рух опору виник спонтанно й було декілька організованих центрів боротьби, які без спротиву визнали примат одного центру. До інших, тих, які дотримуються думки, що УВО створили старшини Січових стрільців, а якщо й існували інші таємні організації, то вони були тимчасовими й не набули широкого впливу¹⁴. Сучасник тих подій З. Книш стверджує, що Українська військова організація “оформилась під впливом старшин Січових Стрільців”¹⁵, однак уже в іншому виданні зазначає, що “УВО постала з ініціативи вояків обох армій”¹⁶. Ще один очевидець того часу Михайло Курах говорить, що “ініціативу до заснування Української Військової Організації дали кілька старшин з колишнього Корпусу Січових Стрільців, а саме: полк. Роман Дашкевич, підполк. Михайло Курах, сотники: Ярослав Чиж, Василь Кучабський і Михайло Матчак. Вони на початку 1920 р. зібралися у Львові і на спільній нараді постановили: закласти таємну військову організацію, що утримувала би сталий зв’язок з урядом Петлюри і проводила свою організаційну працю в порозумінні з ним”¹⁷.

На нашу думку, достатньо цікавою є недавня розвідка київського дослідника М. Ковальчука “Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920–1921 рр.”¹⁸. У ній автор доволі обґрунтовано висуває власну версію розгортання подій у 1920–1921 рр.

Ковальчук стверджує, що група січовиків (Я. Чиж, М. Матчак, В. Кучабський), які повернулись у 1920 р. до Львова та познайомились ближче із місцевою ситуацією, починають власну політичну діяльність¹⁹. Активно розгортаючи підготовчу роботу зі створення таємної військової організації, вони фактично діють незалежно від Є. Коновальця, без його відома й творять власну військово-політичну структуру, яка не мала нічого спільного з традиціями Січових стрільців²⁰.

Саме група львівських січовиків, на думку Ковальчука, не дочекавшись допомоги від українських центрів за кордоном, зрозуміла, що зарадити ситуації зможе активний опір населення Галичини й можливо схилити волю держав Антанти на користь українців. З цією метою вони планували здійснити низку терористично-диверсійних і саботажних акцій проти польської адміністрації краю²¹. Настрої населення виявилися цілком сприятливими для роботи в такому напрямі. Тим паче, в цей час добрим прикладом продовження боротьби була партизанська війна українських селян проти більшовиків у Наддніпрянській Україні.

Попри те, наприкінці 1920 – початку 1921 рр. думки про продовження боротьби можемо спостерігати й у середовищі колишніх старшин УГА²². Діючи від імені таємничого “військового центру”, якого насправді не існувало, січовики поступово закладали в середовищі ветеранів УГА організаційну сітку таємної військової організації, що повинна була розгорнути підпільну боротьбу проти польського режиму²³. Поряд з тим, незалежно від січовиків потужний осередок організації створили старшини й вояки колишньої VI бригади УГА, де провідну роль відіграв колишній командир цієї бригади сотник Юліан Головінський²⁴. Сучасник тих подій С. Шевчук згадує про три осередки військових, які дали початок УВО: перший центр виник у таборах інтернованих у Чехословаччині українців, другий – організував О. Навроцький у Львові зі старшин УГА та Січових стрільців, третій осередок очолював Юліан Головінський (входили О. Сенік, І. Паславський, І. Ришавий, Ф. Яцура, Хархаліс, І. Грицак)²⁵. М. Курах розповідає, що в Галичині в 1920 році існувала українська військова організація, що виникла під впливом більшовицьких емісарів для підняття повстання в тилу поляків (адже тоді ще точилась польсько-більшовицька війна) і до заснування якої був причетний М. Матчак²⁶.

Матеріали польської поліції згадують, що від середини 1920 р. у Галичині існувала нелегальна організація колишніх військовиків-українців “Воля”²⁷. Про її існування згадують й сучасні дослідники²⁸. В наказі № 1 організації “Воля” від 2 вересня 1920 року, що зберігся в архівах, говориться про те, що утворена “Начальна Колегія Військових організацій” (скорочено Начколегія), мета якої є підготовка всіх таємних військових організацій до виступу проти національних ворогів, шляхом їх об’єднання в одну структуру з чіткою організаційною формою та підтримання контактів з усіма українськими військовими та політичними осередками в Україні та за кордоном²⁹. Д. Веденєєв і Г. Биструхін згадують про головну колегію “Волі”, що керувала роботою підпорядкованих їй таємних військових організацій, які вели облік українських офіцерів і вояків запасу, збирали зброю та амуніцію³⁰. А польський дослідник Р. Висоцький зауважує, що структури “Волі” незабаром уже діяли в рамках УВО³¹.

Більшість дослідників стверджують, що Коновалець, прибувши до Львова у 1921 р., відразу перебирає керівництво УВО, проводить організаційні зміни, активно долучається до роботи в краї³². Натомість М. Ковальчук зазначає, що Є. Коновалець після свого приїзду до Львова основні свої надії покладав на відновлення саме стрілецької формації. Сподіваючись на успіх антибільшовицького повстання у Наддніпрянській Україні, розгортання якого планував Повстансько-партизанський штаб, який очолював його колишній колега, генерал армії УНР Юрко Тютюнник і в роботі якого брали участь його близькі соратники Юрій Отмарштайн й Роман Сушко

через організацію ними Української повстанчої армії та т. зв. “Другого зимового походу”, Коновалець практично не втручався в справи Військової організації. В листі до А. Мельника Коновалець так описує ситуацію “Праця ту досить важка. Не маю навіть відповідного попертя в наших [...] в Михайла, Славка і Василя (М. Матчака, Я. Чиж і В. Кучабського – *М.К.*). Вони настільки захопилися своїми успіхами, що важко взагалі з ними балакати. До нашого проекту (підкр. – *Б.Г.*) ставляться з досить великою резервою і це є головна перешкода, задля котрої наші справи [...] не можу ніяк пошунути вперед”³³.

М. Ковальчук припускає, що лише після того, як більшість провідних членів УВО було заарештовано польською поліцією у зв’язку із замахом на життя члена організації Степана Федака на керівника польської держави Ю. Пілсудського та львівського воєводу К. Грабовського у кінці вересня 1921 р. та поразки Повстанчої армії, Коновалець остаточно полишає будь-які спроби відродити січево-стрілецьку організацію. Маючи особистий досвід малопродуктивності еміграційної діяльності, він починає активно працювати над новим проектом, який в літературі відомий як “Українська військова організація”, розуміючи, що боротьбу треба продовжувати в підпіллі у нових умовах повоєнних реалій, за нових обставин, змінюючи методи боротьби та її спрямування. Десь наприкінці 1921 р. Коновалець включається в роботу УВО, перейменовує її керівний орган із Начальної Колегії на Начальну Команду*, проводить його реорганізацію, призначає нових людей, змінює територіальну структуру організації³⁴. В користь цього твердження промовляють і листи Коновальця, написані в першій половині 1921 р., в яких він звертається не до членів Начальної Колегії УВО, а до колишніх членів Січево-стрілецької Ради³⁵.

Отже, якщо підсумовувати усе вищезазначене, можемо зробити наступні висновки. Питання створення Української військової організації через брак достовірних даних й надалі залишається не докінця з’ясованим та відкритим для подальших досліджень.

Однак очевидним є те, що члени Стрілецької Ради, які прибули до Львова у 1920 р., зустріли вже достатньо добрий ґрунт у формі осередків самоорганізації колишніх військових-українців та таємних військових організацій, що лише починали зароджуватись (до прикладу осередок старшин УГА на чолі з Ю. Головінським, “Воля”). Проте у цій роботі бракувало достатнього досвіду підпільної боротьби, можливо достатнього рівня організаторської майстерності. Власне цю прогалину з успіхом заповнили М. Матчак, Я. Чиж і В. Кучабський, які були добре знайомі з партизанськими методами боротьби у Наддніпрянській Україні, були достатньо ініціативними й мали велике бажання до праці. Власне вони, за допомоги активніших та впливовіших галичан (О. Навроцький, Д. Паліїв, В. Целевич, Ю. Полянський та ін.), зуміли сконсолідувати весь рух опору та об’єднати в одній структурі, що згодом стала відомою як Українська військова організація. Тобто, УВО виникла в Галичині у 1920 р., як певний регіональний проект, який зумів об’єднати військових та цивільних різних політичних поглядів та переконань задля єдиної мети. А Є. Коновалець у вдалий момент зрозумів перспективи формації нового зразка й, очоливши її, надав їй нового поштовху в роботі, прищепив соборницьку ідею, намагався розширити діяльність організації на територію усіх українських земель й таким чином продовжив боротьбу за здобуття української державності.

- * Припускаємо, що зміна назви керівного підрозділу могла бути здійснена під впливом галицьких старшин, адже таку назву носив головний штаб Української Галицької Армії.
- ¹ За винятк.: Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Збірник П. Початки УВО в Галичині. – Торонто, б.р. – 167 с.
- ² *Кентій А.* Українська Військова Організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. – Київ, 1998. – 81 с.; *Ковальчук М.* Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920–1921 рр. // Український визвольний рух. – 36. 7. – Львів, 2006. – С. 5–78; *його ж.* На чолі Січових стрільців // Пам'ять століть. – 2001. – № 4. – С. 88–104.
- ³ Див. напр.: *Климишин М.* В поході до волі. Спомини. Т. 1. Вид. 2. Передрук Української книгарні. Детройт, 1987. – С. 33; *його ж.* Степан Ленкавський (у річницю смерті) // *Макар В.* Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4 т. Т. 3. Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто; Київ, 2001. – С. 134–139.
- ⁴ *Коновалець Є.* Причинки до історії української революції. – Прага, 1928. – 48 с.
- ⁵ *Мірчук П.* Євген Коновалець. – [Репринтне видання]. Львів, 1990. – С. 73.
- ⁶ *Васькович Г.* Євген Коновалець та Євген Петрушевич в 1920–1921 роках // Євген Коновалець та його доба. С. 303–315; Листи Коновальця з Відня на Україну в першій половині 1921 року // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 239; *Кульчицький В.* Виховна робота з молоддю в період визвольних змагань (на матеріалах західного регіону України, 20–50 рр. XX ст.). Тернопіль, 2001. – С. 15; *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // Між історією і політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. Мюнхен: Видавництво “Сучасність”, 1973. – С. 233–249; *Мартинець В.* Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б.м., 1949. – С. 32.
- ⁷ *Книш З.* Начальна команда УВО у Львові // Життя і смерть полковника Коновальця. – Львів, 1993. – С. 89; *Навроцький О.* Початки УВО у Львові // Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Збірник П. Початки УВО в Галичині. – Торонто, б.р. – С. 25.
- ⁸ *Мартинець В.* Українське підпілля... – С. 32; *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007. – С. 18.
- ⁹ *Басан О.* Націоналізм та націоналістичний рух. (Історія та ідеї). – Дрогобич: Відродження, 1994. – С. 37; *Веденєєв Д., Биструхін Г.* Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ: Генеза, 2006. – С. 95; *Гаврилів І.* УВО: підпілля армія в боротьбі за державність // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2006, № 572. – С. 11; *Кентій А.* Українська Військова Організація... – С. 14; *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. – Т. 1: Від Української Військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – Київ, 2005. – С. 31; *Кучерук О.* Рико Ярій – загадка ОУН. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2005. – С. 35; *Федик І.* УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. – Львів, 1998. – С. 34.
- ¹⁰ Українська Військова Організація: Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. – Т. 9. – Львів, 2000. – С. 3340.
- ¹¹ *Коновалець Є.* Причинки до історії... – С. 47.
- ¹² *Кентій А.* Українська Військова Організація... – С. 18; *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів... – С. 34.
- ¹³ Українська Військова Організація: Енциклопедія українознавства... — С. 3340–3342.
- ¹⁴ *Книш З.* Начальна Команда УВО... – С. 288.
- ¹⁵ Там само. – С. 289.
- ¹⁶ *Книш З.* Так перо пише ... Вибрані статті. – Торонто: Срібна Сурма, 1965. – С. 60.
- ¹⁷ *Дарованець О.* Заснування УВО. Додаток 1. // *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007. – С. 499.
- ¹⁸ *Ковальчук М.* Біля витоків УВО... – С. 5–78.
- ¹⁹ Там само. – С. 55.
- ²⁰ Там само. – С. 58.
- ²¹ Там само. – С. 56.

- ²² Розповідь інж. Федора Яцури // Срібна Сурма. Спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації. – Торонто, б.р. – 3б. I. – С. 17; *Мартинець В.* Українське підпілля... – С. 29–30.
- ²³ *Ковальчук М.* Біля витоків УВО... – С. 58.
- ²⁴ *Мартинець В.* Українське підпілля... – С. 33.
- ²⁵ *Шевчук С.* Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі. 1918–1939. Торонто, 1965. – С. 194–195.
- ²⁶ *Дарованець О.* Заснування УВО... – С. 499.
- ²⁷ *Книш З.* З таємних документів польської окупації Західньої України. – Торонто: Срібна Сурма, 1983. – С. 14; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 889. – Арк. 21 зв., 51 зв., 75.
- ²⁸ Див. наприкл.: *Веденєєв Д., Биструхін Г.* Меч і тризуб... – С. 95; *Гаврилів І.* УВО: підпільна армія... – С. 12.
- ²⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 3102. – Арк. 242.
- ³⁰ *Веденєєв Д., Биструхін Г.* Меч і тризуб... – С. 95.
- ³¹ *Wysocki R.* Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin, 2003. – S. 43.
- ³² *Гаврилів І.* УВО: підпільна армія... – С. 12–13; *Кентій А.* Українська Військова Організація... – С. 20; *Мартинець В.* Українське підпілля... – С. 33; *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів... – С. 18.
- ³³ *Ковальчук М.* Біля витоків УВО... – С. 67.
- ³⁴ Там само. – С. 76.
- ³⁵ Листи Коновальця з Відня на Україну... – С. 239.

Bohdan Halaiko. ON THE CREATION OF THE UKRAINIAN MILITARY ORGANIZATION

Drawing form the memoirs of the Ukrainian nationalist movement activists, contemporary studies of Polish and Ukrainian historians and archive materials the article analyzes the prerequisites for the foundation of the Ukrainian Military Organization.

Key words: *the Ukrainian Military Organization, Ievhen Konovalets', liberation movement.*